

Cicatrius que cremen

Excombatents i orígens del feixisme a França (1918-1928)

JOAN PUBILL

Professor d'Història Contemporània, UAB

RESUM

Amb abundants fonts dels Archives Nationales de París, aquest text tracta, a partir del cas del Faisceau, la relació de l'emergència del feixisme francès i del veterà de guerra com un subjecte polític tenint en compte tres qüestions. Primerament, que el projecte feixista forma part d'un espai contrarevolucionari que, des de la victòria del Cartel, va intentar organitzar políticament els excombatents. Segonament, quin va ser el suport dels veterans de guerra en la construcció del partit feixista. Per últim, la quin pes van tenir els excombatents com a militància en la presa de decisions de la directiva. Aquests tres aspectes porten a replantejar la narrativa de la "brutalització" com a clau explicativa de l'ascens al feixisme.

Paraules clau: Faisceau; Georges Valois; excombatent; experiència de guerra; feixisme

RESUMEN

Con abundantes fuentes de los Archives Nationales de París, este texto aborda, a partir del caso del Faisceau, la relación entre la emergencia del fascismo francés y el veterano de guerra como sujeto político, considerando tres cuestiones. En primer lugar, se examina cómo el proyecto fascista forma

parte de un espacio contrarrevolucionario que, tras la victoria del Cartel, intentó organizar políticamente a los excombatientes. En segundo lugar, se analiza el apoyo de los veteranos de guerra en la construcción del partido fascista. Por último, se investiga el peso de los excombatientes como militancia en la toma de decisiones de la directiva. Estos tres aspectos llevan a replantear la narrativa de la “brutalización” como clave explicativa del ascenso al fascismo.

Palabras clave: Faisceau; Georges Valois; excombatiente; experiencia de guerra; fascismo.

ABSTRACT

Considering sources from the Archives Nationales de Paris, this text addresses, starting from the Faisceau case, the relationship between the emergence of French fascism and the war veterans as a political subject from three axes. Firstly, that the fascist project is part of a counter-revolutionary space that, since the victory of the Cartel, tried to politically organize the veterans. Secondly, the support of the war veterans in the construction of the fascist party. Finally, to which extent former soldiers as part of the militancy influenced the decision-making of the party. These three aspects lead to revisit the “brutalization” thesis as an explanatory interpretation of the rise to fascism.

Keywords: Faisceau; Georges Valois; war veteran; war experience; fascism

Revisar les cicatrius del 2 d'agost de 1914. Un debat encara obert

Des de la publicació de *Fallen soldiers* (1990) amb què George L. Mosse va presentar la tesi de la brutalització per explicar com «la presència de la guerra en la vida de les persones va portar a una certa brutalització de la política de postguerra»,¹ experiència de guerra i feixisme han aparegut de la mà, estretament vinculats i quasi íntimament, en la literatura acadèmica. Malgrat la preponderància que ha adquirit en el debat historiogràfic, la interpretació de Mosse no va estar exempta de rèplica des del moment mateix de la seva difusió. Ja el 1977, Antoine Prost va evidenciar que la correlació mecànica entre excombatents i moviments polítics extremistes revelava només un angle parcial de la fotografia, ja que molts dels soldats mobilitzats feren part d'associacions republicanes o obreristes de caire pacifista i antibel·licista.² A més, l'historiador francès va subratllar que les dinàmiques postbèl·liques d'Alemanya no eren extrapolables a França, ja que ambdós contendents tenien unes tradicions polítiques diferents. En conclusió, no hauria estat la guerra el factor explicatiu de “l'elevada indiferència per la vida humana”, sinó una baula més d'un procés que s'havia de trobar en les diferents concepcions nacionalistes.³ A diferència del que succeí al caigut *Kaiserreich*, la relativa calma de la qual gaudiren les societats francesa i britànica s'explicaria, segons Dirk Schumann,

---

¹ Mosse (1990): 156.

² Prost (2014 [1977]).

³ Prost (1994): 209-217.

perquè la violència va poder transportar-se a les colònies.⁴ El valor d'un estudi global del col·laboracionisme europeu de la mà de David Alegre, precisament, ha radicat en revelar-nos les múltiples arestes entre la experiència bèl·lica i l'enrolament al feixisme. Un cas revelador és el de Léon Degrelle, líder del rexisme, qui va fer partícip al comandant suprem de l'Administració Militar de Bèlgica i el Nord de França del seu menyspreu cap a les associacions de veterans belgues perquè les considerava un cau d'anglofília.⁵

Tampoc és que la tesi de la brutalització arribés a donar una explicació satisfactòria ni a la caiguda de la República de Weimar ni a l'emergència del nacional-socialisme. Des de la historiografia germànica, es va posar sobre la taula posteriorment que molts excombatents alemanys desitjaren la quotidianitat de la vida civil i allunyar-se de les vel·leïtats dels cossos paramilitars.⁶ Ángel Alcalde ha destacat la clivella de l'aproximació mosseniana en subratllar-ne l'aspecte «subjectivista, interpretativa, reveladora de forces històriques casi intangibles i ocultes» que «conté solament un potencial descriptiu i no analític».⁷ A parer de l'historiador espanyol, la causa de l'elevada violència en estats com Itàlia o Alemanya hauria respost més aviat a un "desarmament" fracassat que hauria deixat a l'abast un quantios nombre d'armes.⁸ De fet, un nombre considerable de treballs n'han revelat en els últims anys la insuficiència per explicar «perquè la política va "brutalitzar-se" en *alguns* dels antics estats combatents posteriors a 1918, però no en d'altres».⁹ Sembla, per tant, més fructífer recuperar la noció de «cultura de la derrota» que Wolfgang Schivelbusch va proposar per explicar els patrons tan desiguals amb què va donar-se el fenomen de la violència paramilitar a Europa¹⁰.

Això no obstant, la tesi de la "brutalització" ha romàs encara a dia d'avui com una corrent interpretativa vigent i solvent. En el prefaci a la traducció francesa de l'obra de Mosse, el criteri de Stéphane Audoin-Rouzeau sintetitza la fascinació historiogràfica respecte de la tesi plantejada per l'autor nord-americà d'origen alemany: si bé la teoria entorn de la «cultura de guerra» com a «mite» que conduí a «banalitzar» les morts massives i a «brutalitzar» la societat pecava de ser una «idea simple», ja que es deixava de banda el contrapès francès, la historiografia mundial havia contret un «deute» amb Mosse.¹¹ El valor *culturalista* de la seva aproximació, malgrat la crítica i les revisions, a través de la qual s'enllaça la Gran Guerra amb el genocidi a través de l'ascens dels feixismes, manté una vigència a causa de la seva càrrega atractiva. És tal la petja que fins i tot alguns historiadors francesos especialistes en el període han considerat la Gran Guerra com el bressol dels totalitarismes europeus.¹² Una acceptació que sorprèn si es té en compte que és a l'Hexàgon on les ombres del planteig de *Fallen soldiers* s'aprecien amb major claredat. Trencant amb els paràmetres de l'anomenada «immunitat

---

⁴ Schumann (2013).

⁵ Alegre (2022): 161.

⁶ Ziemann (2007 [1997]).

⁷ Alcalde (2016): 17-42.

⁸ Alcalde (2015).

⁹ Gerwarth i Horne (2012): 3.

¹⁰ Schivelbusch (2003).

¹¹ Audoin-Rouzeau (2015 [1999]): i-xvii.

¹² Audoin-Rouzeau i Becker (2000): 313-314.

francesa» al feixisme¹³, però sense abraçar la visió mosseaniana, Chris Millington ha palesat la implicació d'excombatents en organitzacions, lligues i partits tant d'extrema-dreta com comunistes¹⁴, L'existència d'una «generació de guerra»¹⁵, categoria per referir-se a tots els joves provinents de diferents estats que participaren a la conflagració, no ha de portar a pensar, però, en «una brutalització total de la política europea». Particularment, a França, on hi va haver una «transició tranquil·la cap a una “cultura de la victòria”» tot i les temptatives de l'extrema-dreta per reclamar l'herència de 1914 contra el règim.¹⁶ De fet, en interrogar-se sobre la viabilitat de “cultura de guerra” com a categoria operativa, Frédéric Rousseau va presentar un argumentari multi-causal com a alternativa. La resposta que va donar a un fenomen tan complex com el de l'experiència bèl·lica fou que el patriotisme hauria estat només un element del «feix de factors» que van operar en els homes que visqueren la guerra¹⁷.

És en aquest panorama acadèmic de replantejament de la tesi de Mosse que el present article vol incardinar-se. A l'hora d'abordar el debat, aquest article se centrarà en la relació entre veterans de guerra i els orígens del feixisme francès. Metodològicament, se segmentarà l'anomenat “període d'entreguerres” per dues raons. Primerament, per coherència amb el cicle vital de Georges Valois després de l'experiència al front. Fundat el Dia de l'Armistici (11 de novembre de 1925) i dissolt a principis de 1928, la història del Faisceau, primer partit francès explícitament feixista, s'inclou en el seguit de reflexions i vivències que l'editor membre de l'Action française va tenir els anys de la conflagració. En aquest aspecte, des dels primers escrits de la postguerra fins al desmembrament del partit feixista, hi ha unes il·lacions sobre com organitzar França després de la victòria que tenen com a nucli neuràlgic el paper dels excombatents. Unes meditacions l'auge i el declivi de les quals tenen lloc abans del daltabaix borsari de Wall Street i la subseqüent depressió, cosa que permet situar el Faisceau en paral·lel (tot i que amb un decalatge d'anys) a la trajectòria del Partito Nazionale Fascista (1921). És, doncs, un partit-moviment feixista que invocava l'experiència de guerra com a única bandera de legitimitat, malgrat que el seu fundador advertís incessantment d'una crisi financera gràcies a la qual pretenia subvertir l'ordre¹⁸. Per altra banda, perquè una bona part dels protagonistes més arduosament feixistes dels decennis posteriors no va ser testimoni del camp de batalla. No en va, Robert Brasillach, intel·lectual antisemita adscrit i col·laborador entusiasta de l'ocupació nazi, va parlar de «la nostra avantguerra»¹⁹. Aquest punt és capital, doncs, si el que es planteja és reflexionar sobre la correlació entre excombatents (i de “l'impacte de la guerra” *lato sensu*) i emergència del feixisme.

En conseqüència, la problemàtica s'aborda en el text a partir de tres grans eixos. En primer lloc, el naixement del projecte feixista com una opció dinamitzadora d'un espai contrarevolucionari en ebullició. Segonament, l'adhesió dels veterans de guerra a l'organització i expansió

---

¹³ Veure l'apèndix “The French allergy to fascism” a Millington (2020): 149-164.

¹⁴ Millington (2012) i (2015): 300-314.

¹⁵ Wohl (1979).

¹⁶ Jenkins i Millington (2015): 43.

¹⁷ Rousseau (1999): 18-20.

¹⁸ Quant a la «miopia telescòpica» de Valois sobre la situació econòmica, veure: Pubill Brugués (2020): 416-420.

¹⁹ Brasillach (1966).

del Faisceau. Per últim, la rellevància dels excombatents dins de l'organització. L'anàlisi es basarà exhaustivament en fonts primàries. En particular, tota la relativa a l'organització i expansió del Faisceau, per un costat, i als escrits de Valois i altres quadres, en format de pamflets, llibres o articles en *Le Nouveau Siècle*, l'òrgan del partit. Les fonts documentals contingudes en els Archives Nationales és bastament rica com per fer-se una idea àmplia i acurada de la procedència dels militants, però insuficient, per raons de naturalesa, per extreure conclusions quantitatives fermes. Si els telegrams i informes de la policia i dels prefectes poden contenir buits numèrics, les xifres que es presenten des de les tribunes feixistes s'han de posar en dubte per motius propagandístics. Amb tot, l'examen documental convida a matisar la idea que, malgrat ser centrals en l'imaginari feixista, els antics voluntaris desmobilitzats no van ser l'única peça del projecte, ni tampoc el sector militant més escoltat per la directiva. Unes conclusions que porten a posar en quarantena l'efecte de la brutalització com a factor inherent a la formació del feixisme.

El dilema de l'ou i la gallina. Els excombatents abans del feixisme

A la primavera de 1925, Georges Valois va fundar les *Légions pour la politique de la victoire*. L'entitat assegurava que «farem impossible el bolxevisme en la mesura en què guarirem el món modern de la lepra parlamentària, democràtica i plutocràtica que la rosega». Els legionaris havien de ser «homes que treballen amb eines o ferro a la mà per la construcció d'un ordre nou». «El feixisme?», es preguntava de forma retòrica al lector, «i si el fem plegats?».²⁰ Quan aquestes paraules foren impreses en *Le Nouveau Siècle*, Valois era membre dels comitès directors d'Action française (AF), la lliga orleanista nascuda en el clímax de l'afer Dreyfus. Faltava encara mig any ben bo perquè el dirigent se separés-escindís de la lliga per fundar el Faisceau, el primer partit feixista, a la Salle Wagram de París. El grup estava presidit per Jacques Arthuys, mentre que l'organització anava a càrrec d'André d'Humières, un capità d'aviació condecorat. Només podien ingressar-hi veterans de guerra, inclosos els qui havien participat en l'exèrcit colonial, i només els joves de vint anys que havien acabat el servei militar. Qualsevol parlamentari o electe en un càrrec públic podia sol·licitar-ne l'adhesió.²¹ Aleshores, les *Légions* havien estat pensades com a punta de llança de «la revolució nacional», una «revolució total», «l'operació per la qual els veterans sota el comandament d'un cap nacional, recolzats per l'elit intel·lectual, burgesa i obrera del país subvertirà l'Estat liberal, suprimirà les seves institucions polítiques, econòmiques i socials, i construirà l'Estat nacional, amb es seves institucions pròpies»²².

Des que aquell editor de professió, pare de família de 35 anys, va ser mobilitzat a l'altiplà d'Hardaumont i va conèixer el camp de batalla de Verdun, el periple polític de Valois no va ser altre que aplicar «la lliçó que m'ha donat la guerra»: que la vida nacional por organitzar-se amb la mateixa fraternitat jeràrquica que en l'exèrcit, en què

²⁰ Georges VALOIS, "Légionnaires", *Le Nouveau Siècle*, 2 d'abril de 1925, p. 1.

²¹ "Les Légions", *Le Nouveau Siècle*, 16 d'abril de 1925, p. 2.

²² Valois (1924): 162.

«entre les files hi ha homes de totes les condicions, burgesos, obrers, pagesos»²³. Guardonat amb la creu de guerra el juliol de 1915 i ascendit l'any següent a sots-tinent després de divuit mesos, la presa de decisions i la divisió organitzativa de la tropa van revelar-li nuament la inoperància del sistema electoral, ja que a la germanor jerarquitzada no era ni facciosa ni partidista. Per Valois, l'origen de la camaraderia es trobava en el fet que «el mecanisme divisor de l'elecció no hi pren part», un model social que «dóna la idea de fraternitat que regnarà a França després que haurem completament eliminat la democràcia»²⁴. Tanmateix, no implicava, com ha explicat Jean Nicot, una relació igualitària entre soldats i oficialitat, ja que els darrers gaudien de millors serveis i manaven.²⁵ El que interessava a membres de l'extrema-dreta com Valois era que l'autoritat prevalia, enfortida, enmig de la companyonia, sense les vel·leïtats de fraternitat cívica, considerades artificioses, i expressades amb els vincles entre elector i electe.

La fundació de les *Légions* responia fefaentment a aquesta ensenyança apresada. Amb tot, l'afany per convertir la massa d'excombatents en un agent *actiu i transformador* va tenir uns viaranys que disten molt de la teleologia amb què pot associar-se a primer cop d'ull. Els projectes que l'excombatent condecorat posteriorment amb la Legió d'Honor va engegar entre 1920 i 1924 pretenien, encara des d'un angle diferent que en la preguerra, resoldre la qüestió social amb l'objectiu de consolidar l'harmonia nacional. Aquesta obsessió va guiar també el Faisceau²⁶. Tant el sindicat corporatiu Confédération de l'Intelligence et la Production Française (CIPF), les Sèmanes temàtiques sobre el franc-or i la campanya pels Estats Generals apel·laven unànimement els *productors*. Un concepte que tenia els seus orígens en els anys del Cercle Proudhon, el grup d'estudis que aplegà sindicalistes revolucionaris i reialistes sota la bandera de l'antiliberalisme entre 1912 i 1914 i que va constituir un punt de partida de l'actualització de l'antiliberalisme polític sota la forma de la contrarevolució.²⁷ Cal tenir present, per tant, que la formació dels legionaris va avançar-se a la fundació del partit feixista, organització que, alhora, antecedí per més d'un lustre la ratificació de la pau. En aquest aspecte, reflexionar sobre la paradoxa de la causalitat, quan i com l'excombatent esdevé un *subjecte polític* i quina relació té aquesta emergència amb el feixisme, porta a buscar un aclariment dins de l'espai contrarevolucionari.

Des de l'armistici, l'AF va ser conscient del paper que podien tenir els excombatents en l'ordenació de la França vencedora. Ja durant la guerra, Charles Maurras va defensar les pensions pels veterans de guerra²⁸. Tanmateix, va haver de transcórrer un lapse

---

²³ Valois (1921): 265-266.

²⁴ Valois (1921): 273.

²⁵ Nicot (2003 [1998]): 231.

²⁶ Pubill Brugués (2023): 19-36.

²⁷ Pubill Brugués (2023b): 53-82.

²⁸ Maurras (1917).

de temps força important perquè hi hagués una voluntat plena de instrumentalització. La crida explícita a l'excombatent va donar-se arran de la convergència de tres factors. Primerament, el viatge d'una setmana a Itàlia a principis de gener de 1924 per conèixer el règim feixista que Valois va dur a terme amb Bernard de Vesins, president de la lliga del nacionalisme integral, l'industrial Eugène Mathon i Étienne Barnard-Précy, col·laborador en la campanya pels Estats Generals i director de *La Journée Industrielle*. Segonament, l'ensulsiada electoral de la lliga orleanista a les eleccions legislatives del març. Per últim, l'estancament de la CIPF a l'hora de captar massa obrera. A aquests tres atzucacs interns, l'AF va veure com, en paral·lel, emergien noves formacions dins de l'espai contrarevolucionari que podien contestar-li l'hegemonia. Arran de la victòria de la candidatura d'esquerres coneguda com a *Cartel des gauches*, el camp de l'extrema-dreta va passar a l'ofensiva. El 24 d'agost de 1924, Antoine Rédier va posar en marxa la *Légion*, una lliga nacionalista i anticomunista que tenia com a objectiu una acció política a través de la direcció dels excombatents.²⁹ Disgustat amb l'electoralisme d'alguns companys *ligueurs* i fascinat pel model italià, la iniciativa de Rédier va sacsejar Valois, ja conscient de la potencialitat rupturista d'aquest nova *classe* civil sorgida de la guerra de la qual formava part. A partir de la segona meitat de l'any, l'editor de la Nouvelle Librairie Nationale va treballar en aquesta línia. En aquest context, va concebre la «revolució nacional», capida com l'antítesi de la «revolució internacional», una maniobra de plutòcrates estrangers, demagogs bolxevics i polítics republicans col·ligats per fer-se amb els recursos nacionals.

La «revolució nacional» mantingué unes concommitàncies notòries amb la «revolució feixista», una similitud que Valois no va amagar. En el prefaci a la traducció de l'obra de Pietro Gorgolini, hi lloà la «milícia» italiana per estar composta «d'antics combatents, estudiants, artistes, empleats, obrers i pagesos» de diferent tradició ideològica.³⁰ Transposició exacte d'allò que més va impressionar-lo a la trinxera. Preguntar-se si aquesta revolució que havia de dur a la «política de la victòria» va significar una cesura amb la tradició del nacionalisme integral és una qüestió enrevessada que desmereix una evidència: que la resta d'integrants de la lliga van acceptar-ne tant els termes com el contingut. El 25 d'octubre a la sala *Scheherazade* de Nancy va presentar al públic la seva concepció, en companyia d'altres *ligueurs* com Léon Daudet, on reclamà obertament «la Unió dels francesos per assegurar la grandesa nacional i salvaguardar la pau que no pot ser assegurada que pels excombatents». L'endemà, a la sala Tabarin de Metz, Daudet va utilitzar el mateix símil.³¹ *La Révolution Nationale*, obra publicada el mes següent dins d'una nova col·lecció editorial intitolada *Les Cahiers de la Victoire*, reprenia alguns textos publicats a la rúbrica setmanal del diari *L'Action Française* i

²⁹ Informe de «La Légion» et «Rassemblement», del 12 de març de 1925, París, dins de F⁷13208, en AN.

³⁰ Valois (1924b): IX-X.

³¹ «La vraie France se défend. L'Action française dans l'Est. Deux réunions triomphales», *L'Action française*, 27 d'octubre de 1924, 1-2, pp. 1-2.

desenvolupava les idees de la «filosofia del combatent». Davant d'un moviment de veterans «efectivament desmobilitzat, polvoritzat en mil associacions que no tenen ànima comuna i que no té caps», exhortava a l'antic combatent a rebre «a cops de granada els polítics» i a tancar «la gola als aprofitats de guerra».³² El dia 11 del mateix novembre, va tenir lloc la primera «crida al combatent» a la sala dels *Ingénieurs Civils*. «Si avui cal una revolució, és perquè des de l'armistici una contrarevolució política s'ha oposat, amb costums d'abans de la guerra, a l'esperit que va néixer el 2 d'agost de 1914», i insistí en què la transformació era «dominada per la idea d'un cap»³³.

D'aquesta forma, la reivindicació dels excombatents va anar de la mà de la consecució del projecte feixista com a part per a revitalitzar una AF esmorteïda. La publicació del setmanari *Le Nouveau Siècle* al febrer de 1925, que va antecedir la creació de les *Légions*, va destinar-se a treballar pel «nou segle en què el Combatent prendrà el seu lloc, que és el primer».³⁴ Fins el Dia de l'Armistici, Valois va fer els preparatius per a «l'Estat nacional» com a nacionalista integral. La proposició del feixisme va tenir lloc, doncs, dins de l'espai contrarevolucionari i, en particular, com a antídoto a la inacció de l'AF en front d'altres propostes emergents més en sintonia amb la contingència històrica postbèlica. La qüestió crematística, en un context de pèrdua d'ascendent de la lliga orleanista, va ser la causa principal de l'enfrontament i ruptura entre Valois i els demés membres dels comitès directors a l'octubre de 1925, la qual va tibar unes tàctiques discrepants sobre com actuar.³⁵ Mirant de reüll els seus antics companys, el veterà de guerra va remarcar que «l'èxit total és un problema d'organització i d'acció». Calia anar «fora del pla electoral, fora del pla parlamentari» per instaurar una «dictadura nacional» que seguís «l'esperit de la victòria»³⁶.

L'existència d'un espai contrarevolucionari s'aprecia pel nombre de transvasaments. De fet, Robert Soucy va englobar dins d'una «primera onada» feixista la *Légion* d'Antoine Rédier, les *Jeunesses Patriotes* de Pierre Taittinger i el partit de Georges Valois³⁷. Formacions que no foren totes elles feixistes, però el parentesc de les quals provenia de compartir un ethos contrarevolucionari. El partit feixista va nodrir-se de militància procedent d'altres formacions contrarevolucionàries. Per aquest motiu, les “passarel·les” al feixisme s'han d'observar no com un viratge sorprenent d'una trinxera a l'oposada, sinó com la circulació dins d'un mateix camp, encara que les organitzacions estiguessin enfrontades. Enmig de la picabaralla entre l'AF i el partit de Valois el 1926,

³² Valois (1924): pp. 27, 30.

³³ “À la salle des Ingénieurs civils. Le rôle des combattants”, *L'Action française*, 12 de novembre 1924, p. 3.

³⁴ Georges VALOIS, “La Horde et les Légions”, *Le Nouveau Siècle*, 26 de febrer de 1925, p. 3.

³⁵ Pubill Brugués (2020): p. 397. CF. Valois (1928): 173.

³⁶ Georges VALOIS, “Le Faisceau. Pour l'organisation et l'action. Appel à nos amis”, *Le Nouveau Siècle*, 19 de novembre de 1925, p. 1.

³⁷ Soucy (1986).

el duc de Guisa «va prometre ser el padrí del fill» del legionari Dissandes de la Vilatte, del setzè districte, un antic *camelot*.³⁸ El març del mateix any, va notificar-se trànsfuges de les JP, ja que «molts d'entre ells s'han adherit al Faisceau en els últims temps». Llavors, la mitjana diària de nous legionaris era de 50³⁹. Uns mesos després, la *Légion* de Rédier aconsellava als seus membres de províncies d'adherir-se al ja fundat Faisceau.⁴⁰ No obstant l'intercanvi de militància, la contrarevolució no era homogènia; existien matisos, bé per la tàctica, bé per l'accent ideològic, bé per la càrrega retòrica. En aquest aspecte, el comentari d'un membre del Faisceau permet apreciar com es concebia el projecte feixista des del punt de vista dels excombatents en relació amb les altres forces contrarevolucionàries. Arran de la vista de Taittinger a Arthuys per proposar-li la unió dels dos grups al juliol de 1926, l'anònim hauria explicitat que no estaven «per llançar-se a aventures per sostenir els joves patriotes», perquè «nosaltres, legionaris, tots antics combatents», no compartien els mateixos interessos.⁴¹ Amb aquesta afirmació tan contundent, s'imposa explicitar què convertia el feixisme en un projecte atractiu i diferenciat pels excombatents.

Un objecte de desig. Els veterans en la construcció del Faisceau

Des de la fundació, la centralitat que ocupà la figura del veterà en la propaganda i organització del Faisceau va ser innegable. En aquest aspecte, no diferia del seu homòleg italià. La línia argumental, tanmateix, no es fonamentava en la imatge escabrosa de mutilats com s'havia propagat en *Il Popolo d'Italia*. El que imperava era l'ensenyança del camp de batalla. S'invocava incessantment que «la llei de la fraternitat nacional, animada per l'esperit heroic, actuant sota el comandant d'un cap per la grandesa de la Pàtria» era «el destí a defensar», «la missió a acomplir» pels victoriosos.⁴² «El combatent, que no és ni burgés ni obrer, però que posseeix les qualitats heroiques indispensables per a la realització d'un ideal nacional total» era qui havia restaurat per les armes i la sang «la grandesa francesa».⁴³ Els veterans eren l'escut de la nació contra «emboscats, polítics i especuladors», no per defensar el règim actual, sinó per «crear un ordre nou, durable i vertader».⁴⁴ El Faisceau reclamava com a base essencial de la seva doctrina «l'esperit del veterà», un «esperit de servei, de justícia i de solidaritat, complementat per la noció de cap».⁴⁵ No es dissimulava l'objectiu d'assimilar la causa dels antics soldats amb el projecte feixista. «Dividits en una multitud d'associacions que han creat per reivindicar uns drets que no han aconseguit que feblement», se'ls instava a sortir d'una

³⁸ Nota del 17 de setembre de 1926, F⁷ 13210.

³⁹ Nota del 13 de març de 1926, F⁷ 13210.

⁴⁰ Informe del comissari central de Nantes al ministre de l'Interior, 15 de maig de 1926, F⁷ 13208.

⁴¹ Nota del 1 de juliol de 1926, F⁷ 13208.

⁴² "Appel aux Combattants", *Le Nouveau Siècle*, 16 d'abril de 1925, p. 1.

⁴³ Antoine FOUROUX, "Du mythe révolutionnaire di 1er Mai à l'organisation de la justice dans la Nation!", *Le Nouveau Siècle*, 30 d'abril de 1925, p. 5.

⁴⁴ Jacques ARTHUYS, "Les combattants, le patriotisme et l'ordre", *Le Nouveau Siècle*, 4 de gener de 1926, p. 1.

⁴⁵ Barral (1926): 9.

letargia de set anys per salvar «el país de la catàstrofe que la sotja».⁴⁶ Capità guardonat amb la Legió d'Honor amb vint-i-quatre anys, ferit de guerra en tres ocasions, Marcel Bucard, va ser més taxatiu en l'associació d'idees. L'autor de la *Légende de Marcq* (1925) ho plantejà sense embuts quan etzibà als oients que «se'ns acusarà de feixisme, i bé? Si ser feixista és voler la llibertat per a tots els veterans, encara que siguin catòlics i religiosos, visca el Feixisme!»⁴⁷.

Ponderar què va suposar pel moviment d'excombatents la irrupció d'un partit manifestament feixista (i a la inversa) és un exercici que requereix anar més enllà de les proclames propagandístiques. Després del discurs a la sala d'Ingénieurs del 11 de novembre de 1924, un grup que pertanyia a l'*Association des Camarades de Combat* va entrar en contacte amb Arthuys.⁴⁸ En particular, un nínxol de militants que engreixaren el partit feixista procediren de l'Union Nationale des Combattants (UNC).⁴⁹ La Federació de veterans del Rur i de la Renània va participar junt amb tres seccions de camises blaves al segon aniversari de la mort del general Mangin al cementiri de Montparnasse.⁵⁰ Abans de l'aplec de Reims, s'afirmà en públic que «el grup feixista comprenia a França més de 100.000 adherits i tants simpatitzants».⁵¹ Les previsions en aquell estiu eren que «en 3 mesos 250.000 legionari serien reclutats i que un moviment es desencadenaria per tot França».⁵² A l'octubre, es comptaven uns 60.000 membres de les *Légions*, encara que el nombre podria ser menor «a causa dels marges deixats entres les sèries per a les inscripcions de província».⁵³ A París, s'informava que constaven d'uns 700.000 membres i que es planejava que el punt de partida per a la presa de poder fos Alsàcia.⁵⁴ La xifra que donava un confident, extreta d'un militant, era que el partit constava de 180.000 legionaris a finals d'any.⁵⁵ A fi d'atreure els soldats de la Gran Guerra, la direcció del partit feixista va establir que només s'admetessin excombatents a les *Légions* a mitjans de 1927. El nou criteri va comportar que, per una banda, es formessin les Gardes Bleus per les joventuts amb l'objectiu de «fornir tropes de xoc», mentre que, per l'altra, s'animés els veterans a infiltrar-se en «associacions d'antics combatents per desenvolupar-hi el programa del grup i intentar reclutar-hi adherents».⁵⁶ A més, s'ha de tenir en compte les simpaties del partit dins de l'exèrcit. A inicis de 1926, el règim, conscient que els oficials no eren entusiastes del Cartel, transmetien que «hi ha un estat d'esperit inquietant, perquè molts oficials diuen que, donat el cas, estan tots designats per “enquadrar” els antics combatents que formen el gruix de les

⁴⁶ Jean VEZÉ, “Les Combattants et la Politique. Où sommes-nous?”, *Le Nouveau Siècle*, 17 de gener de 1926, p. 4.

⁴⁷ “Les Légions. Leur Action défensive et offensive. Marcel Bucard à Agen”, *Le Nouveau Siècle*, 3 de desembre de 1925, p. 5.

⁴⁸ Valois (1928): p. 148.

⁴⁹ Informe del prefecte dels Baixos Pirineus al ministre de l'Interior, 22 de desembre de 1926, F⁷ 13209.

⁵⁰ Nota del 8 de maig de 1927, F⁷ 13212.

⁵¹ Informe del comissari central de Bordeus al director de la Sûreté Générale del 8 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁵² Informe del comissari central de Bordeus al director de la Sûreté Générale del 16 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁵³ Nota del 13 d'octubre de 1926, F⁷ 13208.

⁵⁴ Nota del comissari especial de Mulhouse al comissari central del 15 d'abril de 1926, F⁷ 13210.

⁵⁵ Informe del 25 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁵⁶ Nota del 13 de desembre de 1927, F⁷ 13208.

organitzacions feixistes». El compromís d'alguns oficials en actiu de l'exèrcit al moviment preocupava les autoritats. El prefecte de la Dordonya denuncià que el capità Hugla es dedicava a la propaganda del Faisceau al Périgueux.

Del front al partit? Geografia de la militància

Les xerrades i conferències a províncies aporten dades interessants en quant a la contribució dels antics soldats en la construcció i articulació del partit. Amb tot, donar una xifra exacte del nombre d'antics combatents respecte del total de la militància no passa de ser una noble aspiració. Això no obstant, hi ha algunes dades que ajuden a fer-se'n una petita idea. A l'estiu de 1925, un informant de la policia explicava que es pretenia instaurar a Soissons una legió «anàloga a aquelles que es constitueixen una mica per tot França»,⁵⁷ donant una idea del desplegament provincial del moviment. D'uns cent cinquanta veterans que hi acudiren, una cinquantena acabaren per afiliar-s'hi.⁵⁸ El discurs feixista adreçat als excombatents va calar en una societat que, tot i la victòria bèl·lica, albergava dubtes sobre l'esdevenir. Les regions que van ser teatre de guerra foren susceptibles a aquesta penetració. Al gener de 1926, ciutats tan devastades com Reims o Soissons comptaven amb 300 i 800 militants respectivament i es comptabilitzaven unes cinquanta adhesions a les *Légions* per dia.⁵⁹ Els informes policials notificaren que el partit va arrelar a les regions llevantines des d'un inici, afectades per la política del ministre Louis Loucheur,⁶⁰ de la qual s'explicaven «histories increïbles de dilapidació» i d'especulació amb «el treball fet, desfet i refet». Només a Château-Thierry es reportaven 110 legionaris. Les reunions d'Étain i Verdun van tenir «èxit apreciable»: a la primera població els militants van passar de trenta a seixanta, mentre que a la segona ciutat els adherits eren «joves que ocupen una bona situació a la vila»⁶¹.

En el Soma, es recolliren «nombroses adhesions» a Amiens. Un obrer de la fusteria d'Ham després d'escoltar Bucard, el seu capità en el camp de batalla, li hauria confessat que «mai he volgut afiliar-me a un partit polític, però ja que el Faisceau vol fer la política de la trinxera, inscriviu-me en el Faisceau!».⁶² A la vila de Péronne, una sessió boicotejada per comunistes i *camelots* conduí a nombrosos ciutadans «fastiguejats per un espectacle semblant» a unir-se al partit.⁶³ A la Lorena, les «adhesions es comptaven per centenars», fins i tot es parlava que «pobles sencers s'han unit des d'ara mateix al moviment».⁶⁴ Les bones impressions es traslladaven també a l'Alta Alsàcia.⁶⁵ A inicis de la primavera de 1926, des de la redacció del partit se celebrava cofoiament que «el Nord segueix l'Est: aquesta és la millor prova que el Faisceau

⁵⁷ Informe del prefecte de l'Aisne al ministre de l'Interior, 16 de juliol de 1925, F⁷ 13208.

⁵⁸ «Les Légions. Réunion à Soissons», *Le Nouveau Siècle*, 16 de juliol de 1925, p. 3.

⁵⁹ Nota del 19 de gener de 1926, F⁷ 13210.

⁶⁰ Loucheur va ser titllat d'aprofitat de guerra des de l'AF i des de *Le Nouveau Siècle* en nombroses ocasions: Georges VALOIS, «Un péril public: M. Louis Loucheur, fossoyeur du franc», *Le Nouveau Siècle*, 11 de desembre de 1925, p. 1. Unes acusacions, però, que biògrafs han desmentit: Carls (2000 [1993]): 202-203

⁶¹ Nota del 6 de gener de 1926, F⁷ 13210.

⁶² «Le Faisceau dans la Somme», *Le Nouveau Siècle*, 29 de març de 1926, p. 1.

⁶³ «Le Faisceau à Péronne», *Le Nouveau Siècle*, 7 de maig de 1926, p. 1.

⁶⁴ «Le Faisceau à Saint-Mihiel», *Le Nouveau Siècle*, 19 d'abril de 1926, p. 1.

⁶⁵ Nota del 30 de març de 1926, F⁷ 13208.

respon a les necessitats imperioses actuals perquè els francesos de les fronteres tenen un sentit de la realitat». ⁶⁶ A la regió de la Meuse, hi havia «com a mínim corresponsals a casi tots els pobles del departament». A Alsàcia i a Lorena, «el moviment sembla haver arrancat seriosament», comentaven, ja que un delegat va inscriure 40 legionaris en vuit dies. ⁶⁷

Fora de la zona més afectada directament pel conflicte, l'expansió va ser desigual. A l'oest, el reclutament tan ostensible a Bordeus va portar a considerar-lo «com un dels centres de França més actius en el desenvolupament i triomf del feixisme francès». ⁶⁸ La federació bordelesa, fundada el gener d'aquell any, agrupava 800 membres, entre els que hi figuraven veterans de l'*Union Nationale des Combattants* i dels *Camarades de combat*, fins al punt que «la comunitat d'excombatents estava sobrerrepresentada». ⁶⁹ Aquest volum contrasta, per exemple, amb Algèria, on la presència era ínfima. A Alger, s'hi trobaven «pocs adherits». Quant a Orà, «no existeix en aquest departament organitzacions o grups afiliats» al Faisceau, s'informava, mentre que a Constantine no constaven actes de propaganda feixista. ⁷⁰ Tampoc a Normandia semblava haver calat. «El nombre d'adherents a aquest partit és molt poc important», feia notar el prefecte, «si es tenen en compte les tendències moderades, conservadores fins i tot, d'una fracció de la classe benestant de Rouen». ⁷¹ Poblacions d'acollida com la savoiana Annemasse comptava amb 42 adhesions a finals de 1926. ⁷² Dijon, zona de rereguarda, reunia 41 afiliats, mentre que en el gruix del departament de Costa-d'Or, uns 201. ⁷³ En el sud-est mediterrani, en canvi, el partit feixista era present en diversos nuclis urbans. Es comptaven a «Canes 80 membres; a Grasse 60 membres i a Niça, 200 membres», una militància que provenia «sobretot del sector de veterans de guerra». ⁷⁴ A Aquitània, es comptava amb un nucli de 300 adhesions per tirar endavant el partit a la ciutat d'Angulema. ⁷⁵ Pel que fa al centre, es remarcava que «les adhesions no són gaire nombroses» a Bourges, una situació que Valois desitjava revertir. ⁷⁶

La propaganda i la maniobra d'atracció s'acompanyaren d'un desplegament paramilitar desinhibit. A l'octubre de 1925, va instaurar-se una estètica uniformada comuna a tots els adherits a les *Légions*. El codi de vestimenta era una «camisa blava i coll blau cel, amb corbata blau fosc, vestit blau marí o de color fosc (en jersei blau cel), barret gris amb cinta negra o gorra grisa», a més d'una «cinta de condecoracions de guerra, insígnia de les legions (escut tricolor creuat per una espasa) al botonera o al costat esquerre del bastó». ⁷⁷ Com va indicar Valois,

⁶⁶ «Le Faisceau à Valenciennes», *Le Nouveau Siècle*, 9 de maig de 1926, p. 2.

⁶⁷ Nota del 30 de març de 1926, F⁷ 13210.

⁶⁸ «À Bordeaux. Une magnifique réunion du Faisceau», *Le Nouveau Siècle*, 14 de maig de 1926, p. 1.

⁶⁹ Amb tot, l'autor no especifica d'on treu les xifres. Trussardi (2005): 55-64.

⁷⁰ Informe del governador general d'Algèria al ministre de l'Interior del 21 d'agost de 1926, F⁷ 13210.

⁷¹ Informe del prefecte del Sena-Inferior al ministre de l'interior del 17 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁷² Informe del comissari especial al secretari del ministre de l'interior del 5 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁷³ Informe del comissari especial de Dijon al director de la Sûreté Générale del 7 d'agost de 1926, F⁷ 13210.

⁷⁴ Informe del comissari especial de Canes al prefecte dels Alps-Maritims del 28 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁷⁵ Informe del comissari especial d'Angulema al director de la Sûreté Générale del 8 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁷⁶ Informe del comissari especial de Bourges al prefecte del Cher del 28 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁷⁷ Nota del 8 d'octubre de 1925, F⁷ 13208, en AN.

«l'acció del Faisceau, sota la seva forma militar, és més combatent que militarista».⁷⁸ En una conferència a Versalles, Philippe Lamour va etzibar que «el Faisceau està preparat a establir la "Dictadura" per tots els mitjans, inclús els il·legals».⁷⁹ Alguns oradors esgrimien l'experiència bèl·lica amb un to amenaçador. El mutilat Jacques Ceste, una de les veus encarregades de captar membres a Normandia, va recordar als qui «fan perdre al país el benefici de la seva victòria» que «els antics combatents que són al Faisceau saben servir-se del fusell i llançar la granada».⁸⁰ La retòrica s'acompanyà d'una execució organitzativa. El juny de 1926, es constituí un "servei especial" del partit que consistia en dos equips d'una vintena de *légionnaires* ben avituallats. L'armament del primer grup constava de «fuets d'anelles». El segon estava equipat amb «paquets de pebre que han de projectar en cas de necessitat als assaltants per cegar-los». Tenien ordres de «defensar-se personalment» davant dels contra-manifestants i «de fustigar-los». Alhora, es va organitzar «una mena de contra-policia» dins de la cobertura del *Faisceau corporatif*.⁸¹ A principis de juliol, Valois preconitzava «la formació de tropes de xoc destinades a oposar-se a les del Partit Comunista i de l'A.R.A.C.».⁸² L'enquadrament uniformat i les armes van ser protagonistes a la congregació de Verdun del 21 de febrer de 1926, on va escenificar-se plenament la teatralitat paramilitar.

El pes dels excombatents. Radiografia d'uns límits

Si bé protagonistes, els veterans no deixaren de ser una aresta, la més immediatament d'acord a *l'air du temps*, si es vol, de l'entramat del moviment. La mateixa organització del partit mostrava que les iniciatives socioeconòmiques prèvies no s'havien abandonat. A part de les seccions menors com la cívica, on s'hi afiliaven les dones, la de joves i la d'universitaris, el partit-moviment trobava en els secció dels productors, «organització en el pla corporatiu en la qual hi entren: Pagesos, Obrers, Empleats, Tècnics i Caps d'empresa»,⁸³ el seu segon pilar. D'ençà de la fundació del Faisceau, la base militant la composaven «patrons, directors de fàbrica, una majori d'antics combatents, oficials jubilats, una mica de vella aristocràcia de comarques, però poca», una massa heterogènia en què els exsoldats estaven ben representats, tot i que, com es subratllava, «el major nombre prové de les classes mitges: enginyers, comptables, empleats, alguns obrers».⁸⁴ Si la trobada multitudinària a Verdun insistia en «coordinar totes les forces franceses, per mitjà d'un Estat unitari, per realitzar la prosperitat i la grandesa per les quals quatre cents mil francesos van caure entorn de Verdun»,⁸⁵ el segon aplec a Reims el 27 de juny del mateix any s'havia pensat com «la trobada orgànica dels productors», «una revolta de la nació contra l'Estat parlamentari», en un moment en què la militància experimentava un creixement notable⁸⁶.

⁷⁸ Nota del 9 d'octubre de 1925, F⁷ 13210.

⁷⁹ Informe del comissari especial al prefecte de la Seine-et-Oise del 5 d'agost de 1926, F⁷13210.

⁸⁰ Informe del comissari de policia de Rouen al comissari central del 17 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁸¹ Nota del 9 de juny de 1926, F⁷ 13208.

⁸² Nota del 3 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁸³ "Les Légions", informe del 19 de novembre de 1925, París, A.9.466, dins de F⁷ 13208.

⁸⁴ Nota del 12 de desembre de 1925, F⁷ 13208.

⁸⁵ "Faisceau des Combattants et des Producteurs. Le programme de Verdun", F⁷ 13209.

⁸⁶ Nota de 13 d'abril de 1926.

L'atracció de revolucionaris desil·lusionats va ser una estratègia que no va deixar-se de posar en pràctica. Marcel Delagrangé, antic alcalde comunista, va pentinar les províncies amb aquesta missió concreta des de la seva incorporació el 1926.⁸⁷ «Combatents i productors, els quals tenen el mateix pensament i la mateixa voluntat que nosaltres, ens recolzen a fons»,⁸⁸ repetia el *chef*, qui va il·lustrar la rellevància equitativa d'ambdós grups socials en batejar el moviment com a “Faisceau des Combattants et des Producteurs”,⁸⁹ i on a vegades s'hi sumava els “Chefs de famille” a l'equació. Com a moviment que volia ser representatiu dels interessos de “tots els francesos”, el Faisceau va trobar-se pinçat per les contradiccions de qualsevol moviment populista: conjugar parers, inclinacions i perspectives irreconciliables. Des de 1927, la tàctica per reforçar el partit amb quadres que provinguessin de formacions amb una tradició política diferent va acabar per incomodar una part de la militància, preocupada per «veure les teories, les doctrines del “Faisceau” debilitar-se, diluir-se en contacte amb els nous associats»⁹⁰.

L'ús de la violència política, la qual s'ha jutjat un factor explicatiu essencial, també mereix algunes consideracions. Des de la fundació del partit, els *faisceauistes* van veure's involucrats en col·lusions amb d'altres formacions. A la sala parisenca d'Horticulture, les camises blaves, per ordre d'Arthuys, carregaren contra els *camelots* de l'AF que havien volgut pertorbar la reunió.⁹¹ A Rouen, un grup de legionaris anuncià a cinc gendarmes que en un cafè hi havia membres de l'AF i que anaven «directament a fer-los sortir», una actitud fanfarrona que feia témer a les autoritats una «provocació brusca i violenta» si la contra-manifestació comunista anunciada contra el Faisceau s'hagués produït, ja que «els militants vinguts de París per escortar els dirigents del Faisceau anaven armats, presumiblement amb revòlvers». ⁹² A Étain, uns legionaris entraren a la redacció de *L'Avenir de la Meuse* i n'agrediren un redactor.⁹³ A la ciutat alsaciana de Colmar, uns legionaris van «sabotejar» una reunió comunista a fi «d'evitar que els problemàtics fessin el joc d'Alemanya». ⁹⁴ Si bé les batusses no faltaren, com va explicar Allen Douglas, els camises blaves foren més el blanc que els agressors.⁹⁵ De fet, «un professor “de defensa en el carrer”» va posar-se a disposició dels feixistes de Bordeus per oferir-los una sèrie de «15 lliçons a 4.500 francs», opció que fou desestimada perquè l'instructor també «exerceix actualment a la Prefectura de Policia de París». ⁹⁶ Comptat i debatut, foren poques les intervencions dels Faisceau com a patrulla proactiva, ja que el capteniment majoritari va ser defensiu. Segons Raymond Batardy, quadre del *Faisceau corporatif*, estimà que «el Faisceau va escapar-se d'un gran perill» en la picabaralla amb els comunistes a Reims.⁹⁷ A

⁸⁷ Nota del 7 del juny de 1926, F⁷ 13208.

⁸⁸ Georges VALOIS, “Ce que nous sommes”, *Le Nouveau Siècle*, 7 de desembre de 1925, p. 6.

⁸⁹ Nota del 3 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

⁹⁰ Informe “Reunió du ‘Faisceau des Combattants’” del 10 de juny de 1927, F⁷ 13212.

⁹¹ Informe del 15 de desembre de 1925, F⁷ 13208.

⁹² Informe del comissari central de Rouen al director de la Sûreté Générale del 29 de maig de 1926, F⁷ 13208.

⁹³ Nota del 2 d'octubre de 1926, F⁷ 13210.

⁹⁴ Comissari especial d'Estrasburg al ministeri de l'Interior del 19 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁹⁵ Douglas (1984): 689-712.

⁹⁶ Informe del comissari especial de Bordeus al ministeri de l'Interior, 7 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

⁹⁷ Nota del 1 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

tall il·lustratiu, serveix la reunió que se celebrà a Lió, on els legionaris defensaren la sala Rameau del boicot comunista i, a la tarda, van ser sorpresos per uns camelots que els llançaren un pot de mostassa.⁹⁸ A Angulema, tot i que els feixistes reuniren uns 600 espectadors i la xerrada comunista només en congregà la meitat, van ser els darrers els que provocaren els camises blaves, aldarull que no va anar a més per la intervenció de la policia, malgrat que una trentena de *légionnaires* duïen bastons makila⁹⁹.

Tot i que Ángel Alcalde hagi destacat en el seu estudi transnacional que «la insistència del partit en el paper polític dels veterans de guerra va arribar a superar fins i tot la rellevància que els feixistes italians havien conferit a la identitat excombatent entre 1919 i 1923»,¹⁰⁰ el Faisceau no pretengué fer-se visible al carrer protagonitzant incidències com a Itàlia o Alemanya. Les forces policials ho feren notar en informar que «les joventuts feixistes» no van participar en el «servei de control» de la reunió de la *Ligue des Droits du Religieux ancien combattant*, a diferència de l'AF o de els JP.¹⁰¹ Com exclamà Bucard, «sí, som feixistes! Però sense porres, sense oli de ricí, inclús sense bombes de fum... I sense bombes pudentes!». ¹⁰² Valois va deixar clar que la presa de poder havia de fer-se «sense guerra civil». ¹⁰³ El capteniment reposat en ocasions en què la tensió era palpable posa en escac les interpretacions que enllacen els excombatents amb l'emergència del feixisme per mitjà de la brutalització. Poc després de l'assalt dels joves *ligueurs* al desembre de 1925, es recomanà explícitament als *légionnaires* «venir sense armes i inclús sense bastons». ¹⁰⁴ Si bé es podia suggerir que s'equipessin amb bastons en algunes «convocatòries», ¹⁰⁵ la norma va ser l'assossec en l'exercici de la violència armada. Les ordres dels capatassos anaven en aquesta línia. Maurice de Barral, cap dels legionaris de París, encomiava els seus a «contribuir a evitar les reunions antifeixistes o a fer-ne obstrucció», mentre que François d'Anglejeon, cap del servei d'ordre, els exhortava a protegir especialment les petites reunions. ¹⁰⁶ Amb tot, hi havia militants gens predisposats a les agressions, cosa que porta a repensar la identitat feixista com a violenta. A Tolosa, es formà «un grup especial» de legionaris que no eren «susceptibles de ser valents en els moments crítics». Aquest grup de reserva s'anomenà «els tímids». ¹⁰⁷ No s'ha de perdre de vista que la distensió a l'hora d'involucrar-se en enfrontaments oberts i armats podia respondre a motius tan prosaics com l'estat civil. La direcció pensà en fer servir els estudiants com a punta de llança perquè els *légionnaires* eren en «la majoria casats i pares de família», cosa que dificultava la seva mobilització, per molt que alguns mostressin una actitud hostil, com s'informava, a l'anar «armats amb xurriaques». ¹⁰⁸

Els légionnaires: cor del moviment o font de tensions?

⁹⁸ “La Faisceau à Lyon”, *Le Nouveau Siècle*, 21 d'abril de 1926, p. 1.

⁹⁹ Informe del comissari especial al prefecte de la Charente del 13 de juliol de 1926, F⁷ 13210.

¹⁰⁰ Alcalde (2017): 170.

¹⁰¹ Nota del 15 de desembre de 1925, F⁷ 13208.

¹⁰² “La Faisceau à Melun”, *Le Nouveau Siècle*, 14 de març de 1926, p. 1.

¹⁰³ Nota del 9 d'octubre de 1925, F⁷ 13210.

¹⁰⁴ Informe “Réunion du ‘Faisceau Universitaire’” del 28 de gener de 1926, F⁷ 13208.

¹⁰⁵ Nota del 29 de gener de 1926, F⁷ 13208.

¹⁰⁶ Informe del 9 d'octubre de 1926, F⁷ 13210.

¹⁰⁷ Informe del comissari especial de Tolosa al director de la Sûreté Générale del 26 d'octubre de 1926, F⁷ 13210.

¹⁰⁸ Nota “Au sujet de la réunion du Faisceau Universitaire” del 1 de febrer de 1926, F⁷ 13208.

Quan s'examina el creixement del Faisceau, s'observa que la *liaison* entre excombatents i moviment feixista dista molt de presentar una linealitat causal. Encara que fos «especialment en els ambients “ANTICS COMBATENTS” que les sol·licituds són urgents», hi havia federacions d'excombatents, com la de la Meuse, «els dirigents de la qual són hostils als “CAMISES BLAVES”», cosa que «no afavoreix entre el seus membres l'acció feixista».¹⁰⁹ A Lió, el comitè antifeixista que va manifestar-se contra el míting a la sala Rameau estava compost per comunistes, sindicalistes i per veterans de l'*Association Républicaine des Anciens Combattants*.¹¹⁰ Tampoc és que les zones de guerra s'haguessin decantat unànimement pel projecte feixista. Al Marne, la temptativa d'organitzar «un grup feixista» a Châlons-en-Campagne havia fracassat al febrer de 1926.¹¹¹ La quinzena d'afiliats a Pontarlier, algunes a Levier i Mouthe, feien pensar que no semblava «en aquests moment que aquesta propaganda pugui estar destinada a un gran èxit» al Franc-comtat tot els esforços d'un oficial de la reserva de Verdun.¹¹² A la Meuse, «un bon nombre» de militants de la secció d'antics combatents d'Étain va escindir-se amb la reelecció del president Webank, «feixista militant».¹¹³ Sobretot, els límits en l'absorció es copsen en la trobada que amb el nom d'*États Généraux de la France Meurtrie* congregà les associacions de veterans a Versalles dels dies 11 al 13 de novembre de 1927. Per aprofitar l'oportunitat, es va pensar en fer de *Le Nouveau Siècle*, llançat ara en format diari, «l'òrgan dels Combatents en el sentit de les resolucions emeses» per la trobada.¹¹⁴ L'èxit va ser pírric. Si bé s'aconseguien «nombroses adhesions acompanyades de contribucions voluntàries molt elevades»,¹¹⁵ els resultats foren magres si es considera que l'objectiu anhelat era fondre les associacions dins del moviment-partit¹¹⁶.

Junt a les vicissituds per fagocitar el gruix del moviment de veterans, un altre element que convida a repensar l'estretor del vincle és el grau satisfacció respecte de la presa de decisions del partit. El març de 1926, ja hi havia veus legionàries disconformes que es preguntaven quan arribaria «per fi l'hora H del dia J», i que s'havia deixat escapar, potser per falta suficient de membres, la possibilitat de demostrar «la vitalitat de l'organització i el seu poder d'acció».¹¹⁷ Alguns membres de la federació bordelesa va protestar per carta a Valois de la decisió de no respondre les agressions i insults de l'AF.¹¹⁸ Els *légionnaires* de Bordeus, en concret, donaven mostres de molta impaciència.¹¹⁹ La decisió a l'octubre d'establir una contribució voluntària

¹⁰⁹ Informe del prefecte de la Meuse al ministre de l'Interior, 29 de maig de 1926, F⁷ 13208.

¹¹⁰ Informe del prefecte del Roine al ministre de l'Interior, 21 d'abril de 1926, F⁷ 13208.

¹¹¹ Informe del comissari especial de Châlons-Sur-Marne al director de la Sûreté Générale del 31 de maig de 1926, F⁷ 13210.

¹¹² Informe del comissari especial al prefecte de Pontarlier del 5 d'octubre de 1926, F⁷ 13210.

¹¹³ Informe del prefecte de la Meuse al ministre de l'Interior, 24 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

¹¹⁴ “Du ‘Nouveau Siècle’” del 29 de novembre de 1927, F⁷ 13208.

¹¹⁵ Nota del 27 de desembre de 1927, F⁷ 13208.

¹¹⁶ Informes del 28 de novembre de 1927, F⁷ 13212.

¹¹⁷ Informe “Réunion organisée par le 3è groupe, 20è Compagnie du Faisceau des Combattants” del 19 de març de 1926, F⁷ 13210.

¹¹⁸ Informe del comissari central de Bordeus al director de la Sûreté Générale del 4 de setembre de 1926, F⁷ 13210.

¹¹⁹ Informe del comissari especial de Bordeus al director de la Sûreté Générale del 25 d'octubre de 1926, F⁷ 13210.

permanent va caldejar els ànims. A finals de 1926, un informador explicava que un 75% dels *légionnaires* va absentar-se de la reunió al Cirque de París perquè «l'acció anunciada per Georges Valois no es produeix». ¹²⁰ S'anaven registrant algunes dimissions a comptagotes. ¹²¹ A l'est, on el partit havia conreat els primers èxits, la situació era precària: a Étain els militants «han cessat tota activitat», mentre que a Bar-le-Duc «no queda traça d'organització». ¹²² La represàlia contra l'agressió amb pistola d'un *ligueur* a un feixista va acabar per excitar els ànims. En comptes de valorar-se com una acció reivindicativa, els legionaris de Bordeus la consideraren «una criaturada» pròpia de l'AF que sempre s'havien «deslliurat d'imitar». ¹²³ L'escàs nombre de feixistes (entre 500 i 600 assistents) a la trobada a Domrémy en honor a Joana d'Arc el maig de 1927 permet fer-se una idea de la desmobilització ¹²⁴.

El desencís, per bé que posa en valor que els veterans constituïen una de les bases més radicals o, si es prefereix, més entusiastes del moviment, subratlla la desavinença entre l'estratègia de la plana major i el sentir general de la militància més abrandada. Un sector, el legionari, compost per veterans de guerra, que com el mutilat Lajonchère, treia pit d'haver «fet front a tres mil energúmens [comunistes] amb cinquanta» militants feixistes en una població de l'Alta Savoia. ¹²⁵ No ha d'estranyar, doncs, el descontent cap a una directiva que desestimava fer-se «trencar la cara al carrer» o pegar-se contra «els agents que compleixen amb llur feina», mètode que considerava una «pura criaturada». ¹²⁶ De fet, el *chef* va ser meridià quan, arran de la mobilització cada vegada més intensa dels comunistes després de l'aplec de Reims, pregona «la més extrema prudència». ¹²⁷ En algunes ocasions, va optar-se per no manifestar-se en la via pública per evitar provocacions. Amb uns 2.500 legionaris congregats a la sala Wagram de París, la decisió impacientà un sector àvid per «demostrar a l'exterior l'activitat i força de l'organització». ¹²⁸ Valois jugava a l'equívoc en aquest aspecte. Mentre s'apressava a remarcar que «el seu partit no era un grup de "colpejadores"», estimava que no era «partidari de "sortir al carrer"» i que només en circumstàncies necessàries es veuri en «l'obligació d'emprendre aquest mitjà». ¹²⁹ Tot i que axials, es posa de relleu que ni els veterans i, per extensió, les bases més arraixades, marcaven la tàctica a seguir ni que la direcció del partit es confonia amb llurs desitjos. Aquesta situació va acabar per ser un dels detonants de la implosió del Faisceau. Al segon congrés del partit a l'hivern de 1928, una confabulació, en què es trobava Marcel Bucard, va voler apartar Valois del lideratge per no considerar-lo apte. ¹³⁰

¹²⁰ Nota del 10 de novembre de 1926, F⁷ 13208.

¹²¹ Nota del 27 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

¹²² Nota del 27 de desembre de 1926, F⁷ 13210.

¹²³ Nota del 14 de desembre de 1926, F⁷ 13210.

¹²⁴ Informe "Manifestation du Faisceau", comissariat especial de l'Épinal, nº 514, 23 de maig de 1927, F⁷ 13212.

¹²⁵ Informe del comissari especial d'Annemasse al prefecte de l'Alta Savoia del 8 de novembre de 1926, F⁷ 13210.

¹²⁶ Informe del 15 de maig de 1926, F⁷ 13208.

¹²⁷ Informe del 18 de juliol de 1926, F⁷ 13208.

¹²⁸ Nota del 20 de març de 1926, F⁷ 13210.

¹²⁹ Informe del comissari especial de Tolosa del 5 de juliol de 1927, F⁷ 13212.

¹³⁰ Valois (1928): 343-345.

Conclusions. La disputada experiència de guerra

La quinzena de pàgines que componen el cos del text no ha pretès negar la relació que va existir entre els antic veterans de la Gran Guerra i l'eclosió del feixisme. Impugnar-ho seria atemptar contra la mateixa naturalesa històrica del projecte feixista i ignorar les contingències que impel·liren molts excombatents a engruixir les files d'un moviment que els semblava donar resposta a llurs anhels. Ans al contrari: la voluntat d'aquest article ha estat oferir una visió que ajudi a una millor comprensió, per mitjà d'arguments i dades, d'un dels fenòmens més candents de la història de la primera meitat del segle XX: la irrupció de l'excombatent com a agent sociopolític en el feixisme. L'estudi ha palesat que la voluntat de mobilitzar el moviment de veterans a França va ser prèvia a la fundació del partit feixista, però indestruïble de les necessitats peremptòries de l'espai contrarevolucionari. En aquest sentit, s'han matisat i rebutjat algunes asseveracions historiogràfiques respecte del nexa que els vehicula indiscriminadament amb la irrupció del feixisme. Especialment, quant a la capacitat d'atracció, per una banda, i la rellevància de la figura del veterà dins dels partit-moviment, per l'altra. El treball palesa com la figura de l'excombatent va ser una peça més en l'estructura del partit feixista. En bona mesura, perquè al·ludia només a un sector social molt concret: el mobilitzat al front. El mateix Valois va voler pal·liar la parcialitat d'obviar tots aquells francesos que havien romàs a la rereguarda o que encara no complien la majoria d'edat per prendre les armes amb una crida constant i reiterada al productor, noció que es volia complementària a la del soldat desmobilitzat.

En conclusió, el cas del Faisceau mostra que, si bé eren un sector social cobejat que nodrí els rangs del partit des de primera hora, sobretot a través de les *Légions*, on s'adoptà una posada en escena, una vestimenta i una conducta paramilitar que reivindicava, lloava i rememorava l'experiència bèl·lica, els excombatents no foren el cor, ni tan sols els únics sòcols, de l'organització. L'enuig amb la directiva posa de manifest que els militants que sobrevisqueren mantenen una perspectiva que no era del tot coincident amb la de la directiva. Un tarannà que, tot i convertir-los en els membres més abrandats, ja que consideraven generalment tebi i prudent el capteniment del partit, no es manifestava en uns paràmetres de *brutalitat* desfermada. En definitiva, a través del partit de Georges Valois, es posa de relleu que no el feixisme no va ser *exclusivament* el moviment dels excombatent. Ni tant sols, el moviment *privilegiat* o *predilecte* dels excombatents. Si aquesta tendència és palpable en el Faisceau, partit sorgit a les immediateses de la postguerra, caldria veure si la dinàmica va mantenir-se en el següent decenni, on la proliferació d'opcions feixistes va ser major.

Bibliografia

Alcalde, Ángel, "Excombatientes, ¿germen de guerras civiles?", *Amnis*, 2015. <https://amnis.revues.org/2452>

-, "La tesis de la brutalización (George L. Mosse) y sus críticos: un debate historiográfico", *Pasado y Memoria*, nº 15, 2016, pp. 17-42.

-, *War Veterans and Fascism in Interwar Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Alegre, David, *Colaboracionistas. Europa occidental y el Nuevo Orden nazi*, Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2022.

Audoin-Rouzeau, Stéphane, "Préface", a Georges L. Mosse, *De la Grande Guerre au totalitarisme. La brutalisation des sociétés européennes*, París, Pluriel, 2015 [1999].

Audoin-Rouzeau, Stéphane i Annette Becker, *14-18, retrouver la Guerre*, París: Gallimard, 2000.

Barral, Maurice de, *Dialogues sur le Faisceau. Ses origines - sa doctrine*, Éditions du Faisceau: París, 1926.

Brasillach, Robert, *Notre avant-guerre*, París: Plon, 1966.

Carls, Stephen Douglas, *Louis Loucheur, 1872-1931: Ingénieur, homme d'état, modernisateur de la France*, prefaci de Chadeau, Emmanuel, Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2000 [1993].

Douglas, Allan, "Violence and Fascism: The Case of the Faisceau", *Journal of Contemporary History*, vol. 19, nº 4, 1984, pp. 689-712.

Gerwarth, Robert i John Horne, "Paramilitarism in Europe after the Great War. An introduction", a Gerwarth, Robert i John Horne (eds.), *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 1-20.

Jenkins, Brian i Chris Millington, *France and Fascism. February 1934 and the dynamics of political crisis*, Londres-Nova York, Routledge, 2015.

Millington, Chris, *From Victory to Vichy. Veterans in Inter-war France*, Manchester University Press: Manchester-New York, 2012.

-, "Communist Veterans and Paramilitarism in 1920s France: The Association républicaine des anciens combattants", *Journal of War & Culture Studies*, vol. 8, nº 4, 2015.

-, *A History of Fascism in France: From the First World War to the National Front*, London: Bloomsbury Academic, 2020.

Maurras, Charles, *La part du combattant*, París: Nouvelle Librairie Nationale, 1917.

Mosse, Georges L., *Fallen soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, Nova York: Oxford University Press, 1990.

CULTURAS DE DESMOVILIZACIÓN

Nicot, Jean, *Les poilus ont la parole. Dans les tranchées: lettres du front, 1917-1918*, Éditions Complexe: París, 2003 [1998].

Prost, Antoine, *Les Anciens Combattants et la société française, 1914-1940*, Seuil, París, 2014 [1977].

-, “The impact of war on French and German political cultures”, *The Historical Journal*, vol. 37, nº 1 (1994), pp. 209-217.

Pubill Brugués, Joan, *Mort a la modernitat. La trajectòria inconformista de Georges Valois: de la crisi finisecular al feixisme, 1878-1928*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2020.

-, “Reordenar la sociedad. Georges Valois y la crisis de lo social en el advenimiento de las masas (1898-1928)” *Historia Social*, no. 106, 2023, pp. 19–36.

-, “The birth of the counter-revolutionary ethos: Action Française and the strategy to attract a workerist audience through an anti-parliamentary discourse (1902–1914)”, a Cosmin-Ştefan Dogaru (ed.), *Communicators, Audiences, and Strategies. Past Experiences and Contemporary Perspectives*, Viena: Peter Lang, 2023b, pp. 53-82.

Rousseau, Frédéric, *La guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14- 18*, Seuil: París, 1999.

Schivelbusch, Wolfgang, *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*, Metropolitan Press: New York, 2003.

Schumann, Dirk, “Europa, der Erste Weltkrieg und die Nachkriegszeit: eine Kontinuität der Gewalt?”, *Journal of Modern European History*, no. 1, 2003, pp. 23-43.

Soucy, Robert, *French fascism: The first wave, 1924-1933*, Yale University Press: New Haven, 1986.

Trussardi, Sylvain, “Faisceau, Croix de Feu, PSF Trois mouvements girondins, du milieu des années 1920 à la fin des années 1930”, *Parlement[s], Revue d’histoire politique*, nº 3, 2005, pp. 55-64.

Valois, Georges, *D’un siècle à l’autre. Chronique d’une Génération (1885-1920)*, Nouvelle Librairie Nationale: París, 1921.

-, *La Révolution Nationale*, París: Nouvelle Librairie Nationale, 1924.

CULTURAS DE DESMOVILIZACIÓN

-, "Préface à l'édition française. Quelques réflexions sur le fascisme", Pietro Gorgolini, *La révolution fasciste*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale, 1924b.

-, *L'Homme contre l'Argent. Souvenirs de dix ans, 1918-1928*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale, 1928.

Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1979.

Ziemann, Benjamin, *War Experiences in Rural Germany: 1914-1923*, Oxford, Berg, 2007 [1997].